

УДК 821.161.2

К.Р. Вакуленко**ОЛЕКСА МИШАНИЧ – МЕДІЄВІСТ:
СПРОБА ЗАГАЛЬНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

Олекса Васильович Мишанич (1933–2004) належить до найяскравіших українських літературознавців другої половини ХХ століття. Про його життя та наукову діяльність, зокрема про історико-літературні праці вченого, присвячені давньому українському письменству, писали В. Бездір, О. Гаврош, В. Голубченко, Й. Долиннич, М. Жулинський, Ф. Ковач, І. Костікова, Ю. Луценко, В. Маркус, З. Михлик, Я. Мишанич, М. Мушинка, Ф. Прокопенко, М. Сулима, Л. Ушкалов, Д. Федака та інші. Однак ґрунтовної історіографічної розвідки, присвяченої Олексі Мишаничу як дослідникові давньої української літератури, досі не існує, чим обумовлена актуальність нашого дослідження.

Основна мета нашої розвідки є всебічне дослідження наукового доробку Олекси Мишанича-медієвіста, зокрема з'ясування основних напрямків його розвідок з ділянки давньої української літератури, жанрових особливостей його праць, наукових методик та аналітичного інструментарію, що ними послуговувався вчений у своїх медієвістичних розвідках, окреслення місця та ролі науковця в історії української літературної медієвістики другої половини ХХ–початку ХХІ століття.

Поставлена мета обумовила необхідність вирішення таких взаємопов'язаних завдань:

1. Охарактеризувати Олексу Мишанича як організатора української гуманітарної науки кінця ХХ–початку ХХІ століть.
2. Дослідити праці Олекси Мишанича, присвячені «Слову о полку Ігоревім».
3. З'ясувати місце та роль Мишанича у справі дослідження літературного процесу Закарпаття ХVІ–ХVІІІ століть.

4. Висвітлити творчість Григорія Сковороди в інтерпретації Олекси Мишанича.

Олекса Мишанич – член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор. Тривалий час він завідував відділом давньої і класичної літератури Інституту літератури імені Т. Шевченка НАНУ, був заступником академіка-секретаря відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАНУ. О. Мишанич – лауреат Державної премії України імені Т. Шевченка, заслужений діяч науки і техніки України, кавалер ордена «За заслуги» третього ступеня, автор 19 монографій та збірників статей. Як редактор-упорядник О. Мишанич підготував і видав 43 книги українських письменників, у тому числі вісім томів 50-томного зібрання творів Івана Франка. Десять років він був ученим секретарем і першим віце-президентом Міжнародної асоціації україністів, а впродовж 1999–2002 рр. очолював Національну асоціацію україністів. Він підготував і видав шість томів матеріалів I–IV конгресів МАУ.

Одним з основних напрямів наукової праці Олекси Мишанича стало дослідження давнього українського письменства, яке зусиллями і самого Олекси Васильовича, і його колег збагатилося низкою глибоких праць теоретичного й прикладного характеру.

О. Мишанич був одним із авторів восьмитомової академічної «Історії української літератури» (1967), пізніших історій української літератури, а коли Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України в 1990-х роках розпочав роботу над дванадцятитомовою «Історією української культури», саме О. Мишанич запропонував нову концепцію історії українського письменства старої доби й доклав чимало зусиль до формування авторського колективу першого та другого томів, присвячених нашій літературі XI–XVIII століть.

Ще в 1982 році в Інституті літератури імені Т. Шевченка НАНУ Олекса Мишанич успішно захистив докторську дисертацію «Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість». Через три роки після цього його було призначено завідувачем відділу давньої української літератури. За роки його роботи у відділі вивчення вітчизняного письменства старої доби привернуло увагу

не одного молодого науковця. Студіювати давню українську літературу стало престижно: перед тими, хто нею цікавився, відкривалися можливості вивчати всі періоди, усі жанри. Олекса Мишанич, відчувши на собі всі можливі випробування, які випадали на долю мислячого, патріотично налаштованого інтелігента, – і пониження в посаді, і партійні догани, намагався всіляко підтримувати своїх аспірантів, допомогти їм розкрити свій науковий потенціал, повірити в себе, у славні можливості. Багато сил віддавши вивченню творчості Григорія Сковороди, Мишанич ніколи не забував учення філософа про «сродну працю», яке спрацьовувало під час підготовки його наукових студій [1, с. 7].

Це відчували на собі і його докторанти й аспіранти інших співробітників відділу давньої української літератури: М. Шевчук (Андрущенко), П. Білоус, Л. Ушкалов, І. Ісіченко, О. Пахльовська, С. Бабич та інші. Їхні докторські й кандидатські дисертації позбавлені ідеологічних нашарувань, упередженості, давнє письменство постає в них явищем, сповненим естетичних принад, живого життя, психологізму – тим, чим славиться європейська література. Недарма доробок співробітників відділу давньої української літератури, очолюваного Мишаничем, зацікавив зарубіжних вчених, зокрема С. Грачіотті, Дж. Броджі-Беркофф (Італія), Н. Пилип'юк (Канада), В. Ерчича (Югославія).

Завдяки авторитету й зусиллям Олекси Мишанича питання давньої української літератури виносяться на трибуни престижних наукових форумів: конгресів Міжнародної асоціації українців, українсько-італійських симпозіумів, організовані фундацією «Джорджо Чіні» в Києві та Венеції, конференцій, присвячених «Слову о полку Ігоревім», на Сковородинівських читаннях у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Г. Сковороди, на конференціях, що їх проводили львівські медієвісти [7, с. 25].

Розуміючи, що історики давньої української літератури потребують постійного видання для оприлюднення своїх наукових здобутків, Олекса Мишанич разом з Володимиром Кречотнем у 1981 році домоглися виходу свого роду «Праць відділу давньої української

літератури». Упродовж 1981–1993 рр. побачила світ ціла низка тематичних збірників, а саме: «Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVII–XVIII ст.» (1981), «Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські культури» (1984), «Українське літературне бароко» (1987), «Писемність Київської Русі і становлення української літератури» (1988), книжка Миколи Гудзія «Література Киевской Руси и украинско-русское литературное единение XVII–XVIII веков» (1989), збірка «Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.» (1993) [7, с. 24].

Одним із найважливішим напрямків наукової праці Олекси Мишанича були розвідки, присвячені нашій літературі старокиївської доби, передовсім «Слову о полку Ігоревім». Ще в 1986 році Мишанич узяв участь у міжнародній науковій конференції «Переклади «Слова о полку Ігоревім» мовами народів СРСР і зарубіжних країн», яка відбулася у Москві. З тих пір «Слово о полку Ігоревім» стає об'єктом його постійних наукових інтересів. О. Мишанич став співорганізатором і учасником усіх наукових конференцій присвячених «Слову...», що проходили на базі Сумського педагогічного інституту, упорядником і автором приміток одного з найкращих видань цієї пам'ятки в Україні, здійсненого видавництвом «Радянська школа» у тому ж таки 1986 році.

Мишанич був одним із найкращих знавців цієї славетної пам'ятки в Україні, рішуче й аргументовано обстоював її автентичність, а також уклав найповніший збірник українських поетичних перекладів і переспівів «Слова о полку Ігоревім», який побачив світ у Харкові 2003 року. Неабиякою заслугою Мишанича у справі вивчення «Слова...» є те, що він систематизував попередні дослідження цієї пам'ятки українськими та зарубіжними вченими, а також здійснив огляд літератури про «Слово...», виданої в Україні на межі тисячоліть. До останніх днів свого життя Олекса Мишанич виступав в оброні автентичності «Слова...». Цій проблематиці присвячена передовсім його праця «Довкола “Слова”».

Названа робота була інспірована статтею професора російської історії Гарвардського університету (США) Едварда Кінана під назвою

«Слово про те, як Ярослав, князь галицький, в султанів стріляв». Ця стаття американського історика була надрукована в часописі «Критика». Уже перші її рядки відзначаються іронічно-поблажливим тоном щодо українських науковців, які «час від часу виказують бажання привласнити військову повість, загальновідому як «Слово о полку Ігоревім», або принаймні наголосити, що її головні події відбувалися на території майбутньої України, а Ігор княжив у Чернігові, то сучасні українці мають не менше прав претендувати на цю спадщину, ніж сучасні росіяни. Але через панівні позиції росіян у радянських академічних установах і стійкий російський націоналізм, оприлюднений у кожній дискусії про походження поеми, українські претензії так і не досягли мети, що, зрештою, й добре, бо цей твір – підроблений». А далі Кінан пропонує читачеві ще одну версію про неоригінальність «Слова...», тобто про те, що «Слово...» є літературною містифікацією, написаною десь наприкінці XVIII ст. [3, с. 3].

Ясна річ, сама по собі ця ідея далеко не нова. Можна пригадати, наприклад, те, що свого часу, а власне 1940 року, досить широкого розголосу набула версія французького славіста Андре Мазона, який так само, як і Кінан, виступив із твердженням, що «Слово о полку Ігоревім» – фальсифікат кінця XVIII ст. Утім, тогочасна філологічна наука послідовно спростувала всі аргументи Мазона. Найбільше уваги цій проблемі приділив видатний знавець «Слова», один з учителів Мишанича, професор Микола Гудзій.

Пізніше, у 1960-х роках, досить поширеною була версія російського історика Олександра Зиміна, згідно з якою «Слово о полку Ігоревім» нібито було написано у 80-х роках XVIII ст. архімандритом Спасо-Ярославського монастиря Іоїлем (Іваном) Биковським (1726–1798), власником Мусін-Пушкінського «Хронографа», в якому містився рукописний текст «Слова». Основним джерелом «Слова» Зимін уважав «Задонщину», а також деякі літописи й пам'ятки українського та білоруського фольклору. Ця концепція Зиміна, викладена в його ротапринтному виданні «Слово о полку Ігореве. Істочники, время написання, автор» (1963), стала об'єктом широкої

наукової дискусії, наслідком якої стала відома книжка «Слово о полку Ігореве и памятники Куликовского цикла» (1966).

Відтворивши історію «скептичних» поглядів на «Слово», Олекса Мишанич зосереджує свою увагу на найновішій версії американського вченого, який беззастережно заперечує оригінальність «Слова о полку Ігоревім», вважає часом його створення 1792–1793 рр., а автором «підробки» називає відомого чеського славіста Йосефа Домбровського (1753–1829).

Чи міг Добровський написати «Слово о полку Ігоревім»? Кінан був далеко не перший, хто порушував тему: «Добровський і “Слово о полку Ігоревім”». Вона досить давня й цілком правомірна, проте ніколи й ніхто не говорив, що Добровський може бути автором славетної пам’ятки. Проти гіпотези Е. Кінана промовляють також інші дані. Так, Й. Добровський прибув до Петербурга в середині серпня 1792 року й почав працювати в бібліотеці 17 серпня. Чи були до цього часу якісь відомості про «Слово» та про «Хронограф» Спасо-Ярославського монастиря, де містився його текст? Донедавна вважали, що перші згадки про «Слово» належать до 1797 року. Якби це було так, то можна було б висловити здогад, що Добровський у 1792–1793 рр. «міг» написати «Слово». Але найновіші дослідження свідчать, що перша згадка про «Слово...» належала російському історикові І. П. Єлагіну (1725–1793) і датувалася вона між 6 січня 1788 року і 22 вересня 1793-го [3].

Мишанич дійшов висновку, що, коли стисло зрозуміти дослідження різних учених, то вимальовується ось така картина. У науці про «Слово...» впродовж XIX–XX ст. було запропоновано понад два десятки можливих претендентів на його авторство: професійний поет-співець, наблизений до Ігоря Святославича, вихователь і наставник Ігоря, учасник походу, людина світська, киянин, чернігівець, галичанин тощо, називалися імена: співець Митуса, Тимофій Рагуїлович, Домид, Ольстин Олексич, Біловолод Просович, князь Ігор Святославич, Ходина, Марія Васильківна та ін. Найбільш привабливими й обгрунтованими є гіпотези про авторство київського боярина Петра Бориславича (її обстоював Борис Рибаків) і Володимира

Ярославича Галицького, сина Ярослава Осмомисла та брата героїні «Слова» Ярославни – цю думку висловив свого часу Леонід Махновець. Українські вчені більше схильні до ретельно й комплексно обґрунтованої гіпотези Л. Махновця, хоч і вона не бездоганна. Пошуки автора «Слова» тривають, особливо аматорами, які майже не зважають на те, що зроблено до них.

Осмислюючи поетичний шедевр давньої української літератури, Мишанич наголошує на тому, що «Слово о полку Ігоревім» – це оригінальна пам'ятка XII сторіччя, а всі найновіші теоретичні «елюкубрації» навколо цієї проблеми – то не що інше, як намагання позбиткуватися над тисячолітною культурою нашого народу. Учений вважав, що українські медієвісти не мають права віддавати шедевр нашого старого письменства на відкуп аматорам і недоброзичливцям української літератури – слід пильно вивчати «Слово...», щоб глибоко розуміти його, розуміти епоху, коли було створено цей твір [1, с. 13].

Діапазон літературознавчих праць Олекси Мишанича був дуже широкий, проте Мишанич є передовсім визначний український медієвіст, дослідник давньої української літератури, і в цій ділянці науки він здобув незаперечний авторитет серед учених світу. Раз у раз він звертався і до рідного Закарпаття, до його історичної та культурної спадщини, а також до «суміжних» питань, зокрема до літератури українців-русинів Чехії, Словаччини та колишньої Югославії. Народившись на Закарпатті й провівши більшу частину життя в столиці України, Олекса Мишанич поєднав у собі два компоненти: локальний та соборний. Не даремно Василь Маркусь, учений із Чикаго, назвав його «закарпатцем із душею соборника».

Варто відзначити, що наукове дослідження літератури Закарпаття має вже понад столітню історію. Почалося воно з праць українських та російських учених, котрі розглядали Угорську Русь і її письменство в системі слов'янських літератур. Мишанич справедливо зауважував, що вивчення літератури Закарпаття XIX ст. почалося зі стислих історико-літературних оглядів, в яких подавалися дуже загальні відомості про культурно-національний рух тодішньої Угорської Русі,

а першим оглядом літератури Закарпаття був невеличкий спеціальний розділ в «Історії слов'янських літератур» Олександра Пипіна [5, с. 169]. Справжнє наукове вивчення літератури Закарпаття почалося з праць українських учених, зокрема Михайла Драгоманова, Івана Франка, Володимира Гнатюка, Михайла Возняка та інших. Саме їхні розвідки кінця XIX–початку XX ст. заклали той ґрунт, що започаткував наукові дослідження закарпатського письменства.

Олекса Мишанич не раз говорив, що потрібно створити нову історію літератури Закарпаття, яка б не тільки перевершувала існуючі погляди, а й на сучасному рівні висвітлила літературний процес у всій його складності, суперечності, повноті. Дуже важливою проблемою, як вважав Мишанич, є видання творів наших письменників XIX–першої половини XX ст., адже впродовж багатьох років переважали академічні дослідження, а видання творів майже не здійснювалося. Виходили твори тих письменників, які стали згодом радянськими, а от автори XIX ст. і частина авторів 20–30-х рр. XX ст. залишилися поза увагою видавництва. Власне кажучи, було видано лише колективний збірник творів письменників «дорадянського» Закарпаття під назвою «На Верховині» (Ужгород, 1984). Це своєрідна хрестоматія літератури краю із XVI ст. до початку 40-х років XX століття [5, с. 179].

У цьому сенсі роботи Олекси Мишанича «Література Закарпаття XVII–XVIII ст.» (1964), «Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість» (1980), «3 минулих літ» та ін. з повним на те правом можна вважати етапними. Зокрема, книга «Література Закарпаття XVII–XVIII ст. стала новим словом в українській медієвістиці. У ній уперше було глибоко й усебічно проаналізовано закарпатський літературний процес часів бароко. У процесі роботи над книгою Мишанич спостеріг цікаве явище фольклоризму – наявність фольклорних елементів у літературному творі. Ця проблема стала центральною у наукових зацікавленнях ученого протягом кількох років. Як наслідок, з'явилися численні статті в науковій періодиці, а також монографія «Григорій Сковорода і усна народна творчість», яка в 1976 році вийшла у видавництві «Наукова думка» [1, с. 13].

Загалом, це була не єдина праця Мишанича, присвячена творчості Григорія Сковороди. Саме Мишанич був ініціатором перекладу творів Сковороди сучасною українською мовою. Цей переклад побачив світ у двох томах 1994 року в серії «Гарвардська бібліотека давньої української літератури». Перекладачами виступили Валерій Шевчук та Марія Кашуба, а Мишанич підготував до цього видання дуже ґрунтовну передмову, а також уклав невеликий бібліографічний довідник праць, присвячених життю і творчості Сковороди. Крім того, у 1985–2001 роках Мишанич підготував цілу низку цікавих сквородинознавчих студій для Сковородинівських читань у Переяславі-Хмельницькому. Серед них: «Творчість Григорія Сковороди в українському літературному процесі першої половини ХІХ ст.», «Григорій Сковорода у дослідженнях зарубіжних вчених-україністів», «Сприйняття творчості Сковороди наприкінці ХХ ст.», «Переклади творів Григорія Сковороди сучасною українською мовою: здобутки і втрати», «Творчість Сковороди в системі українознавства кінця ХХ ст.» та інші. У цих своїх працях Мишанич наголошував на актуальності вивчення творів Сковороди, він наголошував на тому, що Сковорода – це перший національний мислитель і національний код його творів ще не розкрито до кінця [6].

У вступній статті до присвяченого Олексі Мишаничу збірника «Верховина» директор Інституту літератури імені Т. Шевченка НАНУ Микола Жулинський назвав ученого «метром медієвістики», наголосивши на тому, «що сам Олекса Васильович, не схильний до іноземних термінологічних надуживань, у цій назві чуже слово метр, певно, змінив би українським словом... учитель (направник, наставник)...», а слово «медієвіст» – формулюванням «дослідник давньої літератури» [1, с. 3]. Справді, українська медієвістика під його керівництвом ставала багатогранною співдружністю наук.

Усе це дозволяє нам зробити висновок, що Олекса Мишанич – прекрасний учений, який зробив великий внесок у справу вивчення давньої української літератури. Його науковий доробок складає золотий фонд українського літературознавства. Спектр досліджень Мишанича досить широкий, але він насамперед був медієвістом,

дослідником давньої української літератури. Його унікальні дослідження закладають своєрідний фундамент у багатотомну історію української літератури. Праці Олекси Мишанича, так само, як і праці Володимира Кречотня, Леоніда Махновця, Дмитра Наливайка, Григорія Сивокона, Дмитра Чижевського та інших, належать до класики української медієвістики другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Література

1. Жулинський М., Денисюк І. Верховина. Збірник наукових праць на пошану професора Олекси Мишанича з нагоди його 70-річчя. Дрогобич: Коло, 2003. 177 с.
2. Мишанич О. Проблеми вивчення давньої та класичної української літератури. Слово і час. 2002. № 2. С. 13–19
3. Мишанич О. Довкола «Слова»: Нова ревізія автентичності видатної пам'ятки. Літературна Україна. 2001. 30 серп. С. 7.
4. Мишанич О. На переломі. Літературознавчі статті й дослідження. НАН України. Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка. Київ: Основи, 2002. 437 с.
5. Мишанич О. З минулих літ. Літературознавчі статті й дослідження різних років. Київ: Основи, 2004. 390 с.
6. Мишанич О. Григорій Сковорода: нарис життя і творчості. Київ.: Обереги, 1994. 45 с.
7. Слово і час. 2013. № 5. С. 18–31.

Анотація

К. Р. Вакуленко. Олекса Мишанич – медієвіст: спроба загальної характеристики

Стаття присвячена дослідженню наукового доробку Олекси Мишанича-медієвіста, передовсім його академічних праць, присвячених проблематиці давньої української літератури. Окреслено основні напрямки його розвідок з ділянки давньої української літератури, жанрові особливості його праць, наукові методики й аналітичний інструментарій, що ними послуговувався вчений у своїх медієвістичних розвідках. У статті висвітлено місце та роль науковця в історії української літературної медієвістики другої половини ХХ–початку ХХІ століття, проаналізовано його рецепцію старокиївської літератури, передовсім «Слова о полку Ігоревім», праці вченого, присвячені творчості Григорія Сковороди, а також літературному процесу Закарпаття ХVІ–ХVІІІ століть.

Дослідження дозволило з'ясувати не лише етапи творчої еволюції видатного ученого-медієвіста, епістемологічні засади його наукової творчості, але й увиразнити шляхи розвитку української науки про літературу в другій половині ХХ–на початку ХХІ століття.

Ми дійшли висновку, що Олекса Мишанич зробив значний внесок у справу вивчення давньої української літератури. Його науковий доробок складає золотий фонд української науки про літературу. Його піонерські дослідження та організаторська діяльність склали надійний фундамент найновішої академічної історії української літератури у дванадцяти томах.

Ключові слова: автентичність, бібліографія, давня українська література, медієвістика, переклад.

Анотація

К. Р. Вакуленко. Алексей Мишанич – медиевист: попытка общей характеристики

Статья посвящена исследованию научного наследия Алексея Мишанича- медиевиста, прежде всего его академических трудов, посвященных проблематике древней украинской литературы. Очерчены основные направления его исследований в отрасли древней украинской литературы, жанровые особенности его работ, научные методики и аналитический инструментарий, которыми пользовался ученый в своих медиевистических исследованиях. В статье освещены место и роль ученого в истории украинской литературной медиевистики второй половины ХХ–начала ХХІ века, проанализировано его рецепцию старокиевской литературы, прежде всего «Слова о полку Игореве», труды ученого, посвященные творчеству Григория Сковороды, а также литературному процессу Закарпатья XVI–XVIII веков.

Исследование позволило выяснить не только этапы творческой эволюции выдающегося ученого-медиевиста, эпистемологические основы его научного творчества, но и подчеркнуть пути развития украинской науки о литературе во второй половине ХХ–начале ХХІ века.

Мы пришли к выводу, что Алексей Мишанич внес значительный вклад в дело изучения древней украинской литературы. Его научный потенциал составляет золотой фонд украинской науки о литературе. Его пионерские исследования и организаторская деятельность составили надежный фундамент новейшей академической истории украинской литературы в двенадцати томах.

Ключевые слова: аутентичність, бібліографія, древня українська література, медієвістика, переклад.

Summary

K. R. Vakulenko. Oleksa Myshanych - medievalist: an attempt of the general characteristic

The article focuses on the research of Oleksa Myshanych's-medievalist scientific achievements, mainly his academical works devoted to the issue of the ancient Ukrainian literature. The basic directions of his researches in the field of ancient Ukrainian literature, the genre features of his works, the scientific methodologies and analytical tools the researcher used in the medieval explorations have been outlined. The article indicates the place and role of the scientist in the history of Ukrainian medieval literature studies of the second half of the XX – the beginning of the XXI century, inspects the scientist's works observed Hryhorii Skovoroda's poetries and a literary process of Transcarpathia region in the XVI–XVIII centuries. His reception of the ancient Kyiv literature («The Tale of Igor's Campaign») has been analyzed.

This research gave a clear understanding of the stages of the outstanding scientist medievalist creative evolution, epistemological bases of his scientific work. Moreover, it pointed out the ways of developing Ukrainian literary criticism of the second half of the XX the beginning of the XXI century.

This study has shown that Oleksa Myshanych made a significant contribution to the study of the ancient Ukrainian literature. His scientific achievement is the golden fund of Ukrainian literary criticism. His pioneering research and organizational activities made a solid foundation of the academic history of Ukrainian literature in twelve volumes.

Keywords: authenticity, bibliography, ancient Ukrainian literature, medieval studies, translation.

Інформація про автора

Вакуленко Карина Романівна – ORCID: 0000-0002-7851-0284; аспірантка кафедри української і світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.